

PIOTR NIZIOŁEK
IRENA TARANTA
Muzeum Podlaskie w Białymstoku

Kafle heraldyczne z Tykocina

WSTĘP

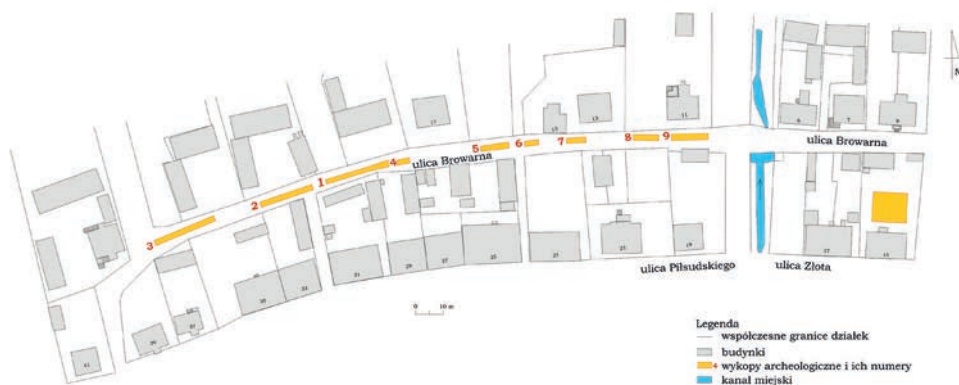
Słowo herb pochodzi z czeskiego *erb*, co z kolei jest kalką niemieckiego *Erbe*, oznaczającego dziedzictwo. Zbiór początkowo prostych figur szybko poszerzono, inspirując się m.in. zaobserwowanymi w czasie krucjat wzorami na orientalnych dziełach sztuki. Do Polski idea herbu dotarła w XIII w. prawdopodobnie z Niemiec i Czech przez Śląsk¹.

Prosty i czytelny znak, jakim jest herb, służył do szybkiej identyfikacji przynależności rodowej i jako symbol godności szlacheckiej szybko migrował ze średnio-wiecznych pól bitewnych do świata sztuk pięknych i użytkowych, m.in. do rzemiosła zdusińskiego. „Ceramiczne herbarze”, będące równoprawną kategorią źródeł historycznych², niekiedy umożliwiają identyfikację osoby fundatora pieca, a także pozwalają określić, jak szerokie były wpływy rodzin królewskich i możnowładczych elit³, zarówno świeckich, jak i duchownych, zamieszkujących dwory⁴, zamki⁵, klasztory⁶ oraz miejskie rezydencje⁷. Niekiedy bliższa analiza przedstawień na kaflach umożliwia odczytanie poglądów politycznych i gospodarczo-społecznych ich fundatorów⁸.

Niniejszy artykuł poświęcamy opracowaniu kafli heraldycznych pochodzących z Tykocina, z ulic Złotej 15 i Browarnej (il. 1), oraz rozszyfrowaniu treści niesionych przez zamieszczone na nich motywy heraldyczne.

OPIS MATERIAŁU ŹRÓDŁOWEGO

Omawiane kafle heraldyczne pochodzą z Tykocina i zostały pozyskane podczas badań archeologicznych, przeprowadzonych w latach 2015–2016 przez Dział Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku⁹. Zbiór jest nieliczny (cztery herby), aczkolwiek zróżnicowany. Przedmioty cechuje dość wysoki poziom artystyczny. Staranne przygotowanie masy garncarskiej przeznaczonej do wyrobu płytki może świadczyć o przywiązywaniu większej wagi do wytwarzania właśnie tego reprezentacyjnego elementu kafla¹⁰. Wszystkie egzemplarze były pokryte angobą,

1. Tykocin, ul. Browarna i ul. Złota (zachodnia część). Wykopy archeologiczne zaznaczone na planie sytuacyjnym. Oprac. I. Taranta
Tykocin, Browarna St. and Złota St. (western part). Archaeological excavations marked on a site plan; by I. Taranta

na którą nałożono szkliwo, najczęściej zielone (trzy z czterech przedstawień heraldycznych). Zostały one opisane według następującego schematu:

1. miejsce znalezienia,
2. typ kafla,
3. stan zachowania,
4. dekoracja,
5. ramka,
6. kształt płytki, szkliwo,
7. tylna strona płytki,
8. stan zachowania komory, detale technologiczne,
9. wymiary,
10. glina, domieszka, barwa przełomu płytki,
11. chronologia,
12. literatura.

2. Tykocin, ul. Złota 15. Fragment kafla gzymsowego, narożnego, z tarczą herbową Junosza. Fot. A. Sierko-Szymańska
Tykocin, 15 Złota St. Fragment of a corner cornice tile with the Junosza coat of arms. Photo by A. Sierko-Szymańska

Kafel, nr depozytu 106 (il. 2)

1. Ulica Złota 15, w obrębie budynku datowanego na drugą połowę XVI – pierwszą połowę XVII w.
2. Formowany w matrycy, gzymsowy, dolny, narożny z tarczą.
3. Fragment górnej części kafla gzymsowego i tarczy herbowej.
4. Dekoracja w wysokim reliefie:
 - kafel gzymsowy: górna część zdobiona romboidalną kratownicą z wpisanymi w nią rombami; oddzielona półwałkiem od dolnej części kafla, na której umieszczono w narożnikach liść o postrzępionych krawędziach;
 - tarcza wycięta według szablonu kartusza, pole płytki licowej wypełnia herb Junosza – kroczący w prawo¹¹ baran, krwawiący do umieszczonego przed nim kielicha, trzymający w przedniej prawej nodze drzewce weksylium. Nie zasygnalizowano barw heraldycznych.
5. Ramka kafla profilowana półwałkiem.
6. Prostokątny, pokryty wraz z tarczą zielonym, ołowiowym szkliwem.
7. Na tylnej ścianie tarczki zacieki zielonego szkliwa, ślady odcisków palców i zagładzeń. Miejsce łączenia narożnika kafla z tarczą wzmocnione wałeczkiem gliny, roztartym równomiernie palcami. Na wewnętrznej stronie płytki kafla gzymsowego ślady listwy wewnętrznej.
8. Komora niezachowana.
9. Zachowane wymiary tarczy: wys.: 116 mm, szer. maks.: 123 mm, gr.: 7–14 mm; zachowane wymiary kafla: wys.: 75 mm, szer.: 77 mm, gr.: 4–15 mm.
10. Gлина żelazista, starannie wyszlamowana, z jednorodną domieszką w postaci małej ilości drobnoziarnistego piasku, w przypadku płytki kafla występują sporadycznie frakcje średnioziarnistego piasku. Powierzchnia zewnętrzna tarczy i płytki kafla angobowana. Przełom jednobarwny, płytki licowej: pomarańczowo-ceglasty; tarczy: kremowo-ceglasty.
11. Czwarta ćwierć XVI – początek XVII w.¹²
12. I. Taranta, *Relikty zabudowy przy ulicy Złotej 15 w Tykocinie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2017, nr 23, s. 96.

3. Tykocin, ul. Browarna. Fragment kafla
wieńczącego, z herbem cesarskim.

Fot. I. Malesińska

**Tykocin, Browarna St. Fragment of a topping
tile with a double-headed Imperial Eagle.**

Photo by I. Malesińska

Kafel, nr MB/A/8781 (il. 3)

1. Ulica Browarna, wykop 2, odcinek d, jednostka stratygraficzna: XIII – ciemno-brunatny piasek luźny z szarym piaskiem luźnym z ciemnożółtą gliną średnią w układzie drobnoplamistym z dużą ilością faszyny i mierzwy, z węglami drzewnymi; warstwa o charakterze akumulacyjnym.
2. Formowany w matrycy, wieńczący.
3. Fragment płytki.
4. Dekoracja w wysokim reliefie. Wycięty według szablonu kartusza lub tarczy o wklęsłych odcinkach krawędzi. Pole wypełnia dwugłowy (zachowana jedna głowa) orzeł pod koroną, ze skrzydłami wzniesionymi do góry, ze słabo czytelną tarczą herbową? na piersiach, wpisany w profilowany półwałkiem wieniec laurowy. Nie zasygnalizowano barw heraldycznych.
5. Kafel nieograniczony ramką.
6. Zielone, ołowiowe szkliwo.
7. Na tylnej ścianie płytki ślady odcisków palców i zagładzeń.
8. Komora niezachowana.
9. Zachowane wymiary: wys.: 119,5 mm; szer.: 84,5 mm; gr.: 11–15 mm.
10. Gлина żelazista, niestarannie wyszlamowana, z niejednorodną domieszką w postaci dużej ilości drobn- i średnioziarnistego piasku. Powierzchnia zewnętrzna angobowana. Przełom dwubarwny, szaro-ceglasty.
11. Druga połowa XVI w.
12. Niepublikowany.

4. Tykocin, ul. Browarna. Fragment kafla wypełniającego, środkowego, z herbem Wazów. Fot. I. Malesińska
Tykocin, Browarna St. Fragment of a middle filling tile with the Snopek coat of arms.
Photo by I. Malesińska

Kafel, nr MB/A/8781 (il. 4)

1. Ulica Browarna, wykop 6, jednostki stratygraficzne: III – brunatno-szary piasek luźny w układzie pasmowym, z gruzem ceglany i kamieniami, warstwa niwelacyjna związana z konstrukcją ulicy; XXXI – brunatny piasek luźny; warstwa związana z konstrukcją drewnianego budynku gospodarczego; XXXII – brunatny piasek luźny z dużą ilością gruzu ceglano i drobnych kamieni, warstwa związana z konstrukcją drewnianego budynku gospodarczego.
2. Formowany w matrycy, wypełniający, środkowy.
3. Fragment płytki kafla, ze śladami działania ognia.
4. Dekoracja w wysokim reliefie. Czytelny fragmentarycznie herb: Snopek lub Gozdawa, w kartuszu pod otwartą koroną z pięcioma fleuronami, w owalnym medalionie obwiedziony wieńcem laurowym z przewiązaniem na osiach wertykalnej i horyzontalnej.
5. Prosta, listwowa.
6. Prostokątny, pokryty wielobarwnym szkliwem ołowiowym, naniesionym na angobę; kartusz, godło, tło – ciemnoniebieskie, wieńiec – zielony, korona – fioletowa, pole medalionu – białe.
7. Na tylnej ściance płytki ślady odcisków palców i zagładzeń.
8. Komora zachowana szczątkowo, zachowana listwa wewnętrzna ze śladami rozcierania i wgniatania palcami na ścianki komory i płytki.
9. Zachowane wymiary: wys.: 137,5 mm; szer.: 127 mm; gr.: 6–9 mm.
10. Głina kaolinitowa, starannie wyszlamowana, z jednorodną domieszką w postaci małej ilości drobnoziarnistego piasku; w przypadku komory występują sporadycznie frakcje średnioziarnistego piasku. Powierzchnia zewnętrzna angobowana. Przełom jednobarwny: jasnożółty (płytki), jasnożółto-kremowy (komora).
11. Schyłek XVI – pierwsza połowa XVII w.
12. Niepublikowany.

5. Tykocin, ul. Browarna. Fragmenty kafla wypełniającego, środkowego, z herbem Belty.

Fot. I. Malesińska

Tykocin, Browarna St. Fragments of a middle filling tile with the Belty coat of arms.

Photo by I. Malesińska

Kafel nr MB/A/8781, nr katalogu 9880 (il. 5)

1. Ulica Browarna, wykop 8, jednostki stratygraficzne: XLIV – pomarańczowa glina średnia z szarym piaskiem luźnym w układzie średnioplamistym, z gruzem ceglanym i spalenizną; warstwa pożarowa, XIII – ciemnobrunatny piasek luźny z szarym piaskiem luźnym z ciemnożółtą gliną średnią w układzie drobnoplamistym z dużą ilością faszyny i mierzwy, z węglami drzewnymi; warstwa o charakterze akumulacyjnym.
2. Formowany w matrycy, wypełniający, środkowy.
3. Fragmenty płytek dwóch egzemplarzy kafla z fragmentarycznie zachowaną komorą, wtórnie przepalone.
4. Kafel zdobiony dekoracją w wysokim reliefie, z centralnie umieszczoną barokową czteropolową tarczą herbową; w polu pierwszym¹³ herb Belty; w polu drugim herb Bogoria, w polu trzecim herb Korczak, w polu czwartym herb nieczytelny. Na tarczy hełm prętowy *en face* w koronie szlacheckiej z trzema fleuronami, w klejnocie trzy strusie pióra; flankowany labrami. W polu kafla inicjały rozmieszczone w trzech wierszach rozdzielonych przedstawieniem heraldycznym: O – K R (w górnej partii kafla) / P – [...] / G (na wysokości dolnej części tarczy herbowej) [...] – [...]. Poniżej data: 1633.
5. Ramka listwowa, zdobiona motywem zygzakowatej wstęgi.
6. Kafel prostokątny, pokryty zielonym, ołowiowym szkliwem, naniesionym na angobę.
7. Na tylnej ścianie płytki ślady zagładzeń.

8. Komora zachowana fragmentarycznie, otwarta, o ściankach połączonych z płytką pod kątem 90° , o krawędzi wywiniętej. Listwa wewnętrzna ze śladami wgniatania palcami na ścianki komory i płytki. W górnej i dolnej ściance komory umieszczono centralnie otwór na klamry lub druty.
9. Płytką licowa: wys.: 264 mm, szer.: 211 mm, grub.: 11 mm; komora: wys.: 82 mm, grub.: 8 mm.
10. Głina żelazista, starannie wyszlamowana, z domieszką w postaci dużej ilości drobnoziarnistego piasku, sporadycznie występują frakcje średnioziarnistego piasku.
11. Druga ćwierć XVII w.
12. Niepublikowany.

KONTEKST SOCJOTOPOGRAFICZNY

Tykocin jest niewielkim ośrodkiem miejskim położonym nad Narwią, w powiecie białostockim, w województwie podlaskim. Topografię miasta wyznacza płynąca równoleżnikowo rzeka Narew; na północ od rzeki teren jest zabagniony, z licznymi starorzeczami, a na południe rozciąga się falista wysoczyzna morenowa (il. 6)¹⁴.

6. Tykocin. Ortofotomapa (źródło: www.geoportal.gov.pl, [dostęp: 30 III 2020])
Tykocin. Orthophotomap (source: www.geoportal.gov.pl, accessed 30 III 2020)

Wpływ warunków naturalnych znalazł odzwierciedlenie w pasmowym, rozciągniętym wzdłuż rzeki, układzie przestrzennym miasta (il. 7, 8)¹⁵.

— ulica Złota — ulica Piłsudskiego — ulica Browarna

7. Tykocin, ul. Złota, Piłsudskiego, Browarna. Zdjęcie lotnicze. Fot. D. Krasnodębski
Tykocin, Złota, Piłsudskiego and Browarna St. Aerial photograph. Photo by D. Krasnodębski

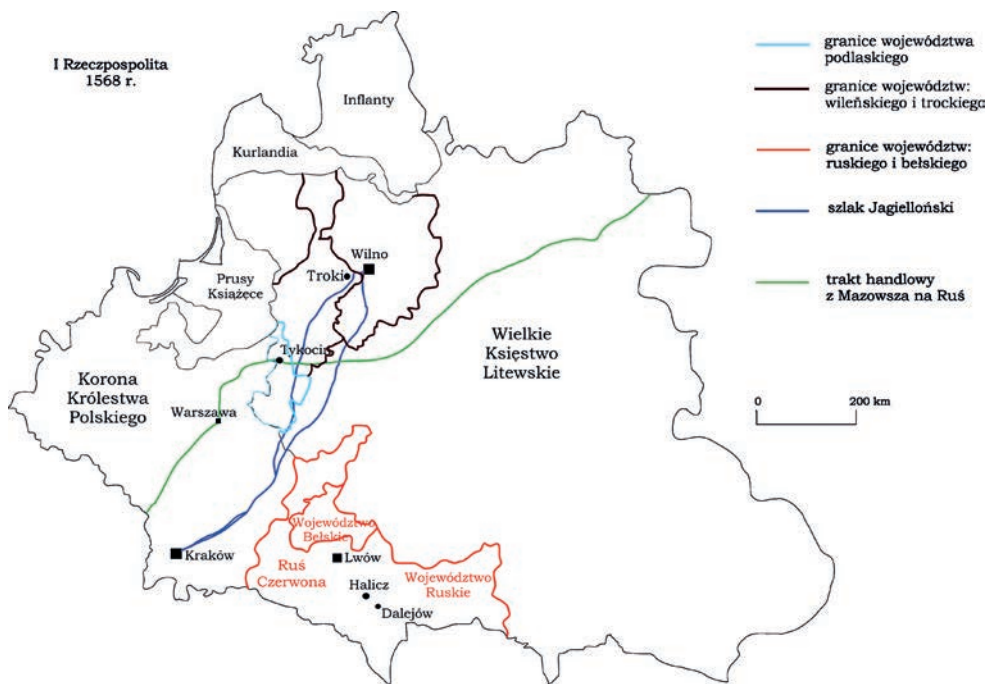
8. Tykocin, ul. Złota, Piłsudskiego, Browarna, plac Czarnieckiego. Kolorem żółtym zaznaczono współczesną drogę prowadzącą z zachodniej części miasta na zamek; czerwonym ul. Browarną.

Zdjęcie lotnicze. Fot. D. Krasnodębski
Tykocin, Złota, Piłsudskiego, Browarna Streets and Czarnieckiego Sq. In yellow: the present-day road that runs from the western side of town to the castle; Browarna St. marked in red. Aerial photograph. Photo by D. Krasnodębski

Tykocin uzyskał prawa miejskie, chełmińskie, w 1425 r. od księcia mazowieckiego Janusza I Starszego¹⁶. Jeszcze w tym samym roku został zajęty i przyłączony do Litwy przez wielkiego księcia litewskiego Witolda, który potwierdził prawa miejskie¹⁷. Tykocin był własnością monarchów litewskich do 1433, a w latach 1433–1541 należał do litewskiego rodu możnowładczego Gasztołdów¹⁸. W 1542 r., po bezpotomnej śmierci Stanisława Gasztołda, męża Barbary Radziwiłłówny, stał się dobrem polsko-litewskich władców¹⁹, w ich rękach pozostawał do 1661 r. W 1569 r., na skutek postanowień unii lubelskiej, Tykocin wraz z całym ówczesnym województwem podlaskim został inkorporowany do Korony Królestwa Polskiego²⁰.

W XVI i XVII w. miasto przeżywało największy rozkwit gospodarczy. Mocnym impulsem do rozwoju Tykocina była budowa zamku przez Zygmunta II Augusta w trzeciej ćwierci XVI w. Ponadto krzyżowały się tu szlaki handlowe ze Śląska przez Mazowsze do Wilna i z Brześcia Litewskiego do Królewca (il. 9). Ważną rolę odgrywał transport rzeczny do Gdańska²¹.

Współczesne ulice Złota i J. Piłsudskiego, położone w bliskim sąsiedztwie rzeki Narwi, są ważnym elementem traktu komunikacyjnego od czasów lokacji

9. I Rzeczypospolita z zaznaczonymi granicami Korony Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Inflant, Kurlandii, Prus Książęcych, Rusi Czerwonej, woj. bełskiego, podlaskiego, ruskiego, trockiego i wileńskiego, 1568 r. Podkład mapy z *Atlasu historycznego dla ucznia gimnazjum*, WSiP, Warszawa 2010, oprac. I. Taranta

The Polish-Lithuanian Commonwealth with the borders of the Crown of the Kingdom of Poland, the Grand Duchy of Lithuania, Duchy of Livonia, Courland, Ducal Prussia, Red Ruthenia and the Belz, Podlaskie, Ruthenian, Troki and Wilno Voivodships, 1568 (background map from the *Atlas historyczny dla ucznia gimnazjum* [Junior High Schooler's Historical Atlas], WSiP, Warszawa 2010, by I. Taranta)

miasta (il. 7–9). W wieku XVI była to jedna ulica – Wielka²², przez którą biegły trzy, zbiegające się pod miastem, drogi: z Łomży, Wizny, z południowego Podlasia (Brańska i Bielska), prowadzące przez rynek i krótką ulicę wiodącą ku przeprawie na Narwi, zamek, do Grodna i Wilna²³. Parcele miejskie znajdujące się w jej północnej pierzei ciągnęły się do samej rzeki. W świetle *Inwentarza Tykocina* z 1571 r. mieli tu swoje place m.in. syn wojewody Sieniawskiego (zapewne Hieronim Sieniawski, syn Mikołaja) i potomkowie kasztelana trockiego Chodkiewicza, zmarłego w 1566 r. Jerzego, syna Aleksandra, wojewody nowogródzkiego, i kniaziówny Wasylisy Jarosławiczówny Hołowczyńskiej²⁴: „Wyszedłszy z zaułku na Wielką ulicę idąc z rynku do Żydów po prawej. [...] Pana Wojewodica Sieniawskiego pręty siedlilne 8½, prętów ogrodowych 0, wolny [...] Mostek na rzece Motławie [...] Plac potomków Jego Mości pana Trockiego nieboszczyka Chodkiewicza tego jest pręty siedlilne 8, pręty ogrodowe 0 wolne”²⁵. Prawdopodobnie były to dobra alodialne wyżej wymienionych rodów.

Ulica Browarna po raz pierwszy została wymieniona w *Inwentarzu* z 1772 r.²⁶ Jest to ulica typu gospodarczego²⁷, mająca na celu ułatwienie dostępu do tylnej części parceli ulic Złotej i Piłsudskiego (dawniej Wielkiej), gdyż zabudowa mieszkalna często zajmowała cały front działek.

Kafel z przedstawieniem herbu Junosza (il. 2) został znaleziony na działce przy ulicy Złotej 15 (dawniej ulicy Wielkiej, il. 1), w obrębie drewnianego budynku mieszkalnego, funkcjonującego w drugiej połowie XVI w. – pierwszej połowie XVII w. Kaspar Niesiecki w *Herbarzu Polskim* opisuje go w następujący sposób: „Jedni albowiem w herbie swym zażywają barana z chorągiewką, z którego boku w kielich krew się toczy”²⁸. Herbem tym posługiwał się m.in. ród Kola z Rusi Czerwonej (il. 9), z którego wywodziła się Katarzyna Kolanka, córka Jana Koli, kasztelana halickiego, małżonka hetmana wielkiego koronnego, wojewody bełskiego i ruskiego Mikołaja Sieniawskiego i matka czterech synów²⁹. Najprawdopodobniej najstarszy z nich – Hieronim Sieniawski, kasztelan halicki i kamieniecki, wojewoda ruski – był właścicielem parceli przy ówczesnej ulicy Wielkiej w Tykocinie, obecnie znajdującej się przy ulicy Złotej 15. Jego parcela była trzecią posesją na wschód od mostku na Motławie, w północnej pierzei ulicy Wielkiej³⁰.

Kafel wieńczący z dwugłowym orłem (il. 3) został odkryty w wykopie nr 2 (il. 1), znajdującym się na wysokości współczesnej posesji przy ulicy Piłsudskiego 33 (dawną ulicą Wielką). Dwugłowy orzeł był herbem Cesarstwa Wschodniorzymskiego za czasów panowania dynastii Paleologów i odwołującej się do jego tradycji Rusi³¹, Cerkwi prawosławnej, Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego i niektórych miast niemieckich (m.in. Lubeki). Dwugłowy orzeł Paleologów i Rurykowiczów oraz wzorowany na nim Cerkwi prawosławnej ma charakterystycznie opuszczone skrzydła, w odróżnieniu od orła siedemnastowiecznego i z kolejnych stuleci, który ma skrzydła uniesione do góry, według zachodnioeuropejskiej manieri³².

Trudno przybliżyć powody umieszczenia na zwieńczeniu pieca orła cesarskiego i eksponowania go w tak ostentacyjny sposób. Mogło chodzić o manifestację poglądów politycznych fundatora pieca, będącego stronnikiem Habsburgów. W świetle *Inwentarza* z 1571 r. przy ulicy Wielkiej, w zachodniej części miasta (za mostem na Motławie), znajdowała się działka należąca do potomków kasztelana trockiego – Jerzego Aleksandrowicza Chodkiewicza³³. Chodkiewiczowie – elitarny

ród ruski – należeli do przeciwników unii Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Jeszcze przed śmiercią Zygmunta Augusta możnowładztwo litewskie, wcześniej podzielone, skonsolidowało się, zawieszając spory w oczekiwaniu możliwości jeśli nie zerwania, to przynajmniej rozluźnienia unii polsko-litewskiej. Litwini nie mogli pogodzić się z utratą Podlasia, Wołynia, Braclawszczyzny i Kijowszczyzny. Drogą do ewentualnego zerwania, a przynajmniej rozluźnienia unii miał być planowany jeszcze przed odejściem ostatniego Jagiellona zamach na wspólną wolną elekcję, organizowany przez kardynała Commendoniego, Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła i Jana Chodkiewicza, w obecności sekretarza kardynała, Antoniego Marię Grazianiego. Plany tego przedsięwzięcia zakładały potajemny przyjazd arcyksięcia Ernesta, syna Maksymiliana II na Litwę i obiór go na wielkiego księcia. Litwini byli „[...] pewni, że i Polacy, jak też już za Zygmunta I uczynili, tegoż co i Litwini wezmą sobie za Pana”³⁴.

Niewykluczone, że umieszczenie herbu cesarskiego było związane z nadaniem przez cesarza Karola V Habsburga tytułu hrabiego Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego Hieronimowi Chodkiewiczowi, bratu Jerzego, co podkreślało znaczenie rodu³⁵.

Dwugłowy orzeł mógł się również pojawić w kontekście powinowactwa władców polskich z cesarskim domem Habsburgów – mógł przykładowo nawiązywać do jednego z małżeństw Zygmunta II Augusta: z Elżbietą Habsburżanką (1526–1545; ∞ 1543) lub Katarzyną Habsburżanką (1533–1572; ∞ 1553) córkami cesarza Ferdynanda I; ewentualnie Zygmunta III Wazy: z Anną Habsburżanką (1573–1598; ∞ 1592) lub Konstancją Habsburżanką (1588–1631; ∞ 1605), córkami Karola II Styryjskiego, syna cesarza Ferdynanda I.

Kolejnym wytłumaczeniem może być związek fundatora pieca z działalnością handlową powiązaną z Ligą Hanzeatycką. Orzeł cesarski pojawia się często w symbolice Hanzy, przykładowo w herbie czołowego miasta Związku – Lubeki. Przełom wieków XVI i XVII był jednak schyłkowy w zakresie wpływów tej organizacji.

Stan zachowania kolejnego kafla, zarejestrowanego w wykopie nr 6 (il. 1), usytuowanym na wysokości współczesnej działki przy ulicy Piłsudskiego 23, nie pozwala ze stuprocentową pewnością określić, czy wyobrażono na nim herb Wazów, czy szlachecką Gozdawę (il. 4). Mógł znaleźć się na ul. Browarnej przypadkowo, w wyniku prac rozbiórkowych ruin tykocińskiej twierdzy, mających na celu pozyskiwanie cennego materiału budowlanego do brukowania ulic. Ciekawostką jest, że przy wyrobie kafla często stosowano kolory nieodwzorowujące barw heraldycznych. Przykładów na takie podejście znajdziemy zresztą więcej w materiale zabytkowym z terenu ówczesnej Rzeczypospolitej. Opisywane zjawisko zapewne należy wiązać z ograniczeniami technologicznymi konkretnych warsztatów kaflarskich, czyli brakiem możliwości uzyskania odpowiednich kolorów polewy, gdyż trudno sobie wyobrazić, aby barwa heraldyczna – niezwykle ważny element herbu – była

traktowana przez zleceniodawcę po macoszemu. Poparciem tej tezy zdają się liczne przykłady kafli heraldycznych, w których większość barw odwzorowano poprawnie, godząc się jednak na pewne rozwiązania kompromisowe.

Fragmenty kafli z czteropolową tarczą herbową (Bełty, Bogoria, Korczak, niezidentyfikowany) zostały odkryte w wykopie nr 8, znajdującym się na wysokości współczesnej posesji przy ulicy Piłsudskiego 21 (il. 1). Przedstawione na nich herby (il. 5) wzbudziły pewne kontrowersje na etapie wstępnej analizy materiału:

1. zachowane jedynie we fragmencie pole pierwsze przedstawia dwie strzały złożone w krzyż skośny, piórami w prawo, z czego czytelny jest grot skierowany ku górze oraz fragment pióra i grotu strzały skierowanej ku dołowi. Herbarze nie opisują takiej odmiany herbu Bełty. Choć od początku zakładano, że jest to właśnie ten herb, nie wykluczano również innych godeł zawierających wizerunek strzały;

2. herb Bogoria, dobrze czytelny w polu drugim, przedstawiono w odmianie, w której strzały łączą się w środku. Po dokładnych oględzinach samego kafa i materiału fotograficznego wykluczono możliwość przypadkowego ich połączenia wskutek niestarannego wykonania formy. Początkowo zdawało się, że godło wskazuje na rodzinę Kurzenieckich, którzy pieczętowali się właśnie tą odmianą herbu, co wyraźnie zaznaczył Kaspar Niesiecki: „z tą tylko różnicą, że w Bogorii są dwie strzały złamane, jedna od drugiej oddzielona, tu zaś obie we środku tak się schodzą jakby jedną były”³⁶. Kurzenieccy byli rodziną zamożną i wpływową, osiadłą m.in. na Podlasiu, gdzie jej członkowie dosłużyli się urzędów, np. Albrychtowi Jerzewiczowi Kurzenieckiemu, żonatemu z Barbarą Szczawińską, wojewodziną podlaską, nadano godność stolnika bielskiego. Ród posiadał także dobra w pobliżu Tykocina – Juchnowiec i Kalinówkę. Trop ten okazał się jednak mylny.

Nieortodoksyjne niuansy w położeniu i wyglądzie elementów godeł herbowych złożyć należy zapewne na karby niedoinformowania rzemieślnika. Elementem rozstrzygającym o identyfikacji fundatora pieca okazały się inicjały towarzyszące herbom. Domniemywać możemy, że pierwotnie mogło być ich nawet dziewięć. Z dwóch pozyskanych fragmentów kafli udało się odczytać pięć z nich: O – K R / P – [...] / G [...] – [...] oraz położoną poniżej datę: 1633 (il. 5). Sygnował się nimi Eustachy (Ostafi) Kierdej Radziwonoski. Litera w kolejnych wierszach są w analogicznych przypadkach inicjałami nazw urzędów sprawowanych w chwili dokonania fundacji, a więc odpowiadają godności pisarza ziemskiego grodzieńskiego (1626–1638)³⁷. Bogoria w polu drugim jest herbem Zofii z Wołłowiczów, matki Eustachego, i jego trzech braci: Jana – wojskiego i sędziego grodzkiego oszmiańskiego, potem pisarza ziemskiego oszmiańskiego, Władysława – sekretarza królewskiego, podstolego grodzieńskiego, i Hieronima, który został jezuitą³⁸. Herby w polu trzecim i czwartym należały odpowiednio do babki ojczystej i babki macierzystej, jednak nie udało się do nich przyporządkować konkretnych osób lub choćby nazwisk. Data fundacji pieca zbiega się z ważnym dla Tykocina wydarzeniem, wizytą króla Władysława IV Wazy, który spędził w nim dwie noce w drodze pod Smoleńsk:

14go Maja. W Sobotę przed Zielonemi Świątkami po łowach wieczorem król przybył do Tykocina. Wiesiołowski, marszałek nadworny w. ks. lit. starosta tameczny spotykał.

15go Maja, Zielone Świątki, król się cały dzień bawił w Tykocinie, gdzie oglądał Cekhauz stary antecessorów swoich. Przyprowadzono tam niemało więźniów moskiewskich od hetmana lit. przysłanych, z których przedniejszych 4 poprowadzono do Wilna, innych po różnych zamkach rozesłano. 16go Maja. Po obiedzie król pojechał do Knyszyna³⁹.

Zbieżność dat fundacji pieca z wizytą królewską może być czysto przypadkowa, należy jednak wziąć pod uwagę możliwość zaistnienia między wydarzeniami jakiejś korelacji. Kafle omawianego typu nie tylko wskazują na konkretną osobę (fundatora), lecz są także świadectwem i manifestacją jego znamienitych kolidacji. Wywodzący się z Litwy (il. 9) ród Kierdejów cieszył się w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów dużą estymą i opinią „antycznego”. Użycie w konstrukcji pieca kafli ozdobionych wizerunkami herbów dawało świetny przyczynek do konwersacji poświęconej temu zagadnieniu. Możemy sobie wręcz wyobrazić, że gość domostwa, widząc urządzenie grzewcze będące dominującą ozdobą reprezentacyjnej izby, czuł się zobligowany do okazania zainteresowania i zaangażowania się w rozmowę o sławnych antenatach gospodarza.

MATERIAŁY PORÓWNAWCZE

Herb Junosza

Analogiczny pod względem typu kafla i elementu dekoracyjnego – tarczy jest datowany na połowę XVI w. kafel gzymosowy, narożny, z tarczą herbową Sforzów, który został znaleziony na zamku dolnym w Wilnie⁴⁰. Z tego samego obiektu pochodzą również kafle z Pogonią Litewską i herbem Radwan, datowane na czwartą ćwierć XVI w. – pierwszą połowę XVII w.⁴¹ Podobne przedstawienie herbu Junosza – barana trzymającego w przedniej nodze drzewce chorągwi, jednak bez kielicha, do którego spływa krew baranka, umieszczono na kaflach z czteropolową tarczą herbową, znalezionych na terenie kolegium jezuickiego w Połocku⁴².

Pewną analogię w zakresie wykroju tarczy wykazuje obramienie herbu Prus Książęcych umieszczonego na kaflu wieńczącym, datowanym na okres po 1525 r., znalezionym na zamku w Malborku⁴³. Ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Malborku pochodzą również datowane na koniec XVI stulecia i przełom XVI i XVII w. tarcze herbowe wycięte według kartusza rollwerkowego⁴⁴.

Herb cesarski

Dwugłowy orzeł cesarski umieszczony w polu tarczy, datowany na koniec XVI w. i przełom XVI i XVII w., pochodzi ze zbiorów Muzeum Zamkowego w Malborku⁴⁵. Zbliżone przedstawienie orła cesarskiego na kaflu, datowanym na drugą połowę XVI w., pochodzi z Pragi czeskiej⁴⁶. Kilka różnych przykładów kafla piecowych datowanych od XVI po XVII w., noszących wyobrażenie dwugłowego orła, znajduje się w zbiorach Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki w Wilnie (*Lietuvos nacionalinis dailės muziejus*)⁴⁷, Narodowego Muzeum Sztuki im. M.K. Čiurlionisa w Kownie (*Nacionalinis M.K. Čiurlionio dailės muziejus*)⁴⁸.

10. Tykocin, zamek. Zrekonstruowany kafel wypełniający, środkowy, z herbem Krzysztofa Wiesiołowskiego. Fot. I. Taranta
Tykocin, castle. Reconstructed middle filling tile with the coat of arms of Krzysztof Wiesiołowski.
Photo by I. Taranta

Herb Snopek lub Gozdawa

Kafle heraldyczne z herbem Wazów znajdują się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa⁴⁹. Herb rodowy Wazów pod koroną był umieszczony na portalu kominka i detalu architektonicznym na zamku w Wilnie⁵⁰. Z kolei ciekawe przykłady herbu Gozdawa znajdziemy na kaflach ze zbiorów Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki⁵¹.

Herb genealogiczny Eustachego Kierdeja Radziwonoskiego

Kafle piecowe z wyobrażeniem wielopolowych genealogicznych tarcz herbowych nie należą do rzadkości. Znalezione z tykocińskiego zamku – w czasie prac archeologicznych odkryto datowane na początek XVII w. kafle z przedstawieniem herbów Ogończyk, Drużyna, czyli Szreniawa bez Krzyża, Bogoria i Odrowąż⁵² (il. 10) identyfikujących fundatora pieca jako Krzysztofa Wiesiołowskiego (zm. 1637 r.). Widniejące na nich herby odpowiadają w tym przypadku rodom Lubomirskich, Wołowiczów i Pieniżków⁵³.

Analogiczne cechy kompozycyjne i przedstawienie ikonograficzne (czteropolowy herb pod koroną, z klejnotem, flankowany labrami) znajdziemy na kaflach heraldycznych znalezionych w Połocku⁵⁴, Witebsku⁵⁵, Wilnie⁵⁶.

PODSUMOWANIE

W artykule zaprezentowano cztery przedstawienia kafla heraldycznych, pozyskanych z badań archeologicznych prowadzonych na ulicy Złotej 15 i Browarnej. Jest to niewielka liczba na tle pozyskanego materiału zabytkowego z wyżej wymienionych prac terenowych. Na podstawie typu zachowanych egzemplarzy można wnioskować o ich położeniu w konstrukcji pieca. Dwa z nich to kafle środkowe, wy-

pełniające (z czteropolową tarczą herbową Radziwonoskich oraz Wazów lub rodu posługującego się herbem Gozdawa), z których zestawiano ściany w skrzyniach pieców⁵⁷. Zrekonstruowany piec „herbowy” rodu Wiesiołowskich z pierwszej połowy XVII w. przedstawiła M. Dąbrowska⁵⁸. Herb Junosza został umieszczony na tarczy połączonej z narożnikiem kafla gzymsowego dolnego. Identyczne rozwiązanie konstrukcyjne i dekoracyjne prezentuje zrekonstruowany renesansowy piec z zamku dolnego w Wilnie. Herb cesarski umieszczono na kaflu wieńczącym, zamykającym od góry całą konstrukcję pieca.

Omawiane w niniejszym artykule kafle heraldyczne z ulicy Browarnej (il. 1) zostały zarejestrowane w większości w warstwach akumulacyjnych, przemieszanych z młodszym materiałem zabytkowym. Jedynie kafel z herbem Wazów lub Gozdawa pochodzi z warstwy rozbiórkowej, z której pozyskano zabytki datowane na wiek XVII, XVIII do XX w. Nieliczne fragmenty kafla, omawiane w niniejszym artykule, nie pozwalają na rekonstrukcję programu ikonograficznego pieców ani ich brył.

Analizowany w artykule materiał zabytkowy jest datowany na drugą połowę XVI w. i pierwszą połowę XVII w. – okres największego rozkwitu miasta. Położenie Tykocina (il. 9) – miejsca częstego pobytu ostatniego Jagiellona i przedstawicieli dynastii Wazów – przyczyniło się do intensyfikacji nie tylko wymiany handlowej, ale również kulturalnej, rozpowszechnienia nowych wzorów artystycznych, panujących aktualnie w sztuce. Działki w mieście nad Narwią były atrakcyjne dla elit możnowładczych nie tylko ze względu na korzyści handlowe, ale też bliskość zamku – siedziby monarchy.

Piece z kaflami przedstawiającymi herby rodowe były manifestacją pozycji społecznej, majątności i rodowych ambicji. Są znakomitym źródłem pozwalającym na śledzenie ewolucji świadomości narodu szlacheckiego⁵⁹.

W wypadku analizowanego zbioru istotną kwestią badawczą była szczegółowa interpretacja herbów w kontekście fundatora pieca, która może być przyczynkiem do dalszych badań nad socjotopografią Tykocina.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 122 (tymczasowa).
Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Skarbu Koronnego LVI, t. 4, k. 16–17.

Opracowania

- Anusik Z., *Józef Maroszek, „Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku”*, Białystok 2013 [recenzja], „Przegląd Nauk Historycznych” 2015, t. 14, nr 1.
Bieńkowska K., *Kafle z Supraśla*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 2 (34).
Boniecki A., *Herbarz polski*, cz. 1, t. 10, Warszawa 1907.
Brych V., *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*, Praha 2004.

- Choińska M., *Powinności mieszczan w mieście królewskim a w mieście prywatnym: przykład Tykocina w XVI–XVIII w.*, „Studia Podlaskie” 2009–2010, t. 18.
- Dąbrowska M., *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.
- Dąbrowska M., *Ogrzewanie wnętrz zamkowych [w:] Tykocin. Zamek nad Narwią (XV–XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961–1963 i 1999–2007*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa 2015.
- Dąbrowska M., *Piec jako nośnik idei?*, „Archaeologia Historica Polona” 2013, t. 21.
- Dmitruk S., *Grzegorz Chodkiewicz (ok. 1520–1572), kasztelan wileński i hetman najwyższy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2005, z. 24.
- Dubas-Urwanowicz E., *Stosunek Korony do Unii z Litwą w latach 1562–1574*, „Studia Podlaskie” 1995, t. 5.
- Dymek K., *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław 1995.
- Garas M., Karwowska H., *Pozostałości urządzeń grzewczych [w:] Założenie rezydencjonalne Sapiehów w Dubnie*, red. H. Karwowska, A. Andrzejewski, Białystok 2013.
- Gieysztor A., Samsonowicz H., *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, Warszawa 1994.
- Jasnowski J., *Chodkiewicz Jerzy [w:] Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937.
- Kajzer L., *Herby na kaflach z zamku w Ujeździe, czyli o zagadnieniu „herbarzy ceramicznych”*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2007, t. 55, nr 1.
- Kubiak J., *Urbanistyka Tykocina i problem ekspozycji jego zabytków*, „Rocznik Białostocki” 1991, t. 16.
- Kubiak J., *Tykocin [w:] Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja*, t. 1, *Miasta historyczne*, red. W. Zin, Warszawa 1986.
- Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, oprac. V. Urbanavičius, red. O. Gudžiūnienė, Wilno 2010.
- Mazur D., *Kafle piecowe jako źródło materialne i ikonograficzne. Znaczenie kafla w rekonstrukcji materialnych i niematerialnych aspektów życia codziennego dawnych społeczeństw*, „Archaeologia Historica” 2014, vol. 39.
- Moskal K., *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Kraków 2012.
- Mrowiński E., *Monety Rygi*, oprac. B. Paszkiewicz, Warszawa 1986.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 5, Lipsk 1839.
- Ochmański A., *Witoldiana. Codex Privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386–1430*, Warszawa–Poznań 1986.
- Pamiętniki Albrychta Stanisława x. Radziwiłła kanclerza w. litewskiego*, wyd. E. Raczyński, t. 1, Poznań 1839.
- Plewczyński M., *Sieniawski Mikołaj h. Leliwa (1489–1569) [w:] Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, Kraków–Warszawa 1996–1997, s. 123–130.
- Potulski J., *Rola i znaczenie tradycji w funkcjonowaniu współczesnych instytucji politycznych w Rosji*, Toruń 2005.
- Plichta Z., *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tykocin*, Białystok 2000 (mps).
- Pospieszna B., *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku*, Malbork 2013.

- Pudelko J., *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1964, t. 9, z. 1.
- Rackevičius G., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas*, Wilno 2012.
- Соболева Н. А., *Очерки истории российской символики. От тамги до символов государственного суверенитета*, Москва 2006.
- Соловьев А. А., *Иезуитский коллегиум [w:] Древнейшие города Беларуси: Полоцк, Мінск* 2012.
- Stankiewicz U., *Kaflę heraldyczne z Supraśla*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2009, nr 5.
- Szczepanowska K., *Sceny polowań na nowożytnych kaflach z Gdańska. Charakterystyka przedstawień na podstawie kaflę z wybranych stanowisk*, „Gdańskie Studia Archeologiczne” 2014, nr 4.
- Taranta I., *Tykocin – urbanistyczny palimpsest*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2014, nr 20.
- Taranta I., *Relikty zabudowy przy ulicy Złotej 15 w Tykocinie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2017, nr 23.
- Trzebiński W., Gartkiewicz P., Szafer P., *Tykocin, woj. białostockie. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, Warszawa 1957 (mps).
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, *Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2009.
- Wasilewski T., *Kierdej Władysław h. Bełty (zm. 1647) [w:] Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967.
- Wroczyńska E., *Śródmieście Tykocina w XVI w. Przyczynek do kształtowania się historii miasta [w:] Czas na Podlaskie, Tykocin. Referaty z sesji historycznej 492 rocznica urodzin województwa podlaskiego*, red. B. Pacholska, Tykocin 2005.
- Znamierowski A., *Insygnia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003.
- Žalnierus A., Balčiūnas D., *Kaflę półcyldryczne z Kowna [w:] Średniowieczne i nowożytne kaflę. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, red. M. Dąbrowska, H. Karwowska, Białystok 2007.

PRZYPISY

- ¹ A. Znamierowski, *Insygnia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003, s. 29.
- ² L. Kajzer, *Herby na kaflach z zamku w Ujeździe, czyli o zagadnieniu „herbarzy ceramicznych”*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2007, t. 55, nr 1, s. 30; M. Dąbrowska, *Piec jako nośnik idei?*, „Archaeologia Historica Polona” 2013, t. 21, s. 217.
- ³ D. Mazur, *Kaflę piecowe jako źródło materialne i ikonograficzne. Znaczenie kaflę w rekonstrukcji materialnych i niematerialnych aspektów życia codziennego dawnych społeczeństw*, „Archaeologia Historica” 2014, vol. 39, z. 1, s. 190.
- ⁴ Н. Пачобут, *Гербавая кафля з маёнтка Пацаў у Ражанке з фондаў ГДГАМ [w:] Średniowieczne i nowożytne kaflę. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, red. M. Dąbrowska, H. Karwowska, Białystok 2007, s. 273–276; M. Garas, H. Karwowska, *Pozostałości urzędów grzewczych [w:] Założenie rezydencjonalne Sapiechów w Dubnie*, red. H. Karwowska, A. Andrzejewski, Białystok 2013, s. 218, ryc. 6.
- ⁵ Т. Бубенко, *Типология и хронология изразцов Витебского Замка веков XVI–XVIII веков [w:] Średniowieczne i nowożytne kaflę. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, s. 253–272; А. Добрынянин, *История исследования кафли на территории Гродненщины [w:] тамże*, s. 281, ryc. 4; G. Rackevičius, *Lietuvos*

- Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas, Wilno 2012; Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje, oprac. V. Urbanavičius, red. O. Gudžiūnienė, Wilno 2010; M. Dąbrowska, *Ogrzewanie wnętrz zamkowych* [w:] Tykocin. Zamek nad Narwią (XV–XVIII w.), *Badania archeologiczne w latach 1961–1963 i 1999–2007*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa 2015, s. 246–247, ryc. 4.
- ⁶ K. Bieńkowska, *Kafle z Supraśla*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 34, s. 107–112; U. Stankiewicz, *Kafle heraldyczne z Supraśla*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2009, nr 5, s. 213–226; A.A. Соловьев, *Иезуитский коллегиум* [w:] *Древнейшие города Беларуси: Полоцк*, Mińsk 2012, s. 216, ryc. 56.
- ⁷ A. Żalnierus, D. Balčiūnas, *Kafle półcyndryczne z Kowna* [w:] *Średniowieczne i nowożytnie kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, s. 245–246, ryc. 3.
- ⁸ K. Szczepanowska, *Sceny polowań na nowożytnych kaflach z Gdańska. Charakterystyka przedstawień na podstawie kafli z wybranych stanowisk*, „Gdańskie Studia Archeologiczne” 2014, nr 4, s. 152.
- ⁹ Kafle zostały odkryte podczas badań archeologicznych prowadzonych w 2015 r. na ulicy Browarnej przez K. Piasecką i I. Tarantę (Dział Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku) oraz na ulicy Złotej 15 przez I. Tarantę w 2016 r.
- ¹⁰ K. Dymek, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław 1995, s. 55.
- ¹¹ Opis według porządku heraldycznego.
- ¹² Konsultacji naukowych w zakresie chronologii i rodzaju przedstawienia (religijnego Agnus Dei czy heraldycznego Junosa) na kaflu udzieliła dr Anna Oleńska z Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk.
- ¹³ Opis według porządku heraldycznego.
- ¹⁴ Z. Plichta, *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tykocin*, Białystok 2000, s. 2.
- ¹⁵ W. Trzebiński, P. Gartkiewicz, P. Szafer, *Tykocin, woj. białostockie. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, Warszawa 1957, s. 14.
- ¹⁶ A. Gieysztor, H. Samsonowicz, *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, Warszawa 1994, s. 360.
- ¹⁷ A. Ochmański, Witoldiana. *Codex Privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386–1430*, Warszawa–Poznań 1986, s. 155–156; E. Wroczyńska, *Śródmieście Tykocina w XVI w. Przyczynek do kształtowania się historii miasta* [w:] *Czas na Podlaskie, Tykocin. Referaty z sesji historycznej 492 rocznica urodzin województwa podlaskiego*, red. B. Pacholska, Tykocin 2005, s. 48.
- ¹⁸ J. Kubiak, *Urbanistyka Tykocina i problem ekspozycji jego zabytków*, „Rocznik Białostocki” 1991, t. 16, s. 48.
- ¹⁹ Tenże, *Tykocin*, [w:] *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja*, t. 1, *Miasta historyczne*, red. W. Zin, Warszawa 1986, s. 527.
- ²⁰ M. Chojńska, *Powinności mieszczan w mieście królewskim a w mieście prywatnym: przykład. Tykocina w XVI–XVIII w.*, „Studia Podlaskie” 2009–2010, t. 18, s. 13.
- ²¹ J. Kubiak, *Urbanistyka Tykocina...*, s. 49.
- ²² Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), ASK LVI, *Regestr wszelakich pożytków i dochodów przyjęcia pieniędzy, czynszów, spis z folwarków i z gumien starostwa tykocińskiego a die 15 Octobris Anno Domini 1571 po śmierci urodzonego Jopa Praietfusa starosty tykocińskiego zmarłego pozostałych, a urodzonemu panu Łukaszowi Górnickiemu sekretarzowi JKM... poddanych*, t. 4, k. 16–17.
- ²³ W. Trzebiński, P. Gartkiewicz, P. Szafer, *Tykocin, woj. białostockie...*, s. 5; I. Taranta, *Relikty zabudowy przy ulicy Złotej 15 w Tykocinie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2017, nr 23, s. 81.
- ²⁴ J. Jasnowski, Chodkiewicz Jerzy [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 369; S. Dmtryk, Grzegorz Chodkiewicz (ok. 1520–1572), kasztelan wileński i hetman najwyższy Wielkiego Księstwa Litewskiego, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2005, z. 24, s. 12.
- ²⁵ AGAD, ASK LVI, t. 4, k. 16–17.
- ²⁶ AGAD, AR, AMR, sygn. 122 (tymczasowa).
- ²⁷ I. Taranta, *Tykocin – urbanistyczny palimpsest*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2014, nr 20, s. 122, za: J. Pudełko, *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnieniu działki*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1964, t. 9, z. 1, s. 11.
- ²⁸ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839, s. 512–513.
- ²⁹ M. Plewczyński, *Sieniański Mikołaj h. Leliwa (1489–1569)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, Kraków–Warszawa 1996–1997, s. 123–130.
- ³⁰ AGAD, ASK LVI, t. 4, k. 16–17.

- ³¹ Wielki książę moskiewski Iwan III poślubił bratanicę ostatniego cesarza i przyjął herb z dwugłowym bizantyńskim orłem, a Iwan IV Groźny – tytuł cara, będący odpowiednikiem greckiego tytułu cesarza Bizancjum – basileus [J. Potulski, *Rola i znaczenie tradycji w funkcjonowaniu współczesnych instytucji politycznych w Rosji*, Toruń 2005, s. 275].
- ³² Н. А. Соболева, *Очерки истории российской символики. От тамги до символов государственного суверенитета*, Москва 2006.
- ³³ AGAD, ASK LVI, t. 4, k. 16–17.
- ³⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *Stosunek Korony do Unii z Litwą w latach 1562–1574*, „*Studia Podlaskie*” 1995, t. 5, s. 18.
- ³⁵ S. Dmitruk, Grzegorz Chodkiewicz (ok. 1520 – 1572), kasztelan wileński i hetman najwyższy Wielkiego Księstwa Litewskiego, „*Białoruskie Zeszyty Historyczne*” 2005, z. 24, s. 11.
- ³⁶ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 5, s. 467.
- ³⁷ Eustachy Kierdej Radziwonoski h. Bełty (zm. 2 V 1661) był dworzaninem, strukczasym oraz sekretarzem królewskim. Ponadto sprawował urzędy: podstolego grodzieńskiego (1619–1626), pisarza ziemskiego grodzieńskiego (1626–1638), podsędka grodzieńskiego (1639–1646), chorążego grodzieńskiego (1646–1649), kasztelana smoleńskiego (1649–1653), kasztelana żmudzkiego (1653–1661). Zob. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2009, s. 242, 286, 302, 310, 599; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 5, s. 79–80.
- ³⁸ T. Wasilewski, *Kierdej Władysław h. Bełty* (zm. 1647) [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 426; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 5, s. 80; A. Boniecki, *Herbarz polski*, cz. 1, t. 10, Warszawa 1907, s. 40.
- ³⁹ *Pamiętniki Albrychta Stanisława x. Radziwiłła kanclerza w. litewskiego*, wyd. E. Raczynski, t. 1, Poznań 1839, s. 159.
- ⁴⁰ *Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, s. 131–132, ryc. 198–199; G. Rackevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje...*, fig. 23.
- ⁴¹ *Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, s. 135, ryc. 203.
- ⁴² А. А. Соловьев, *Иезуитский коллегиум*, s. 216, ryc. 56.
- ⁴³ B. Pospieszna, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku*, Malbork 2013, s. 105.
- ⁴⁴ Tamże, s. 137, 432.
- ⁴⁵ Tamże.
- ⁴⁶ V. Brych, *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*, Praha 2004, s. 144, ryc. 340.
- ⁴⁷ Nr inw. LDM TTK 31, LDM TTK 4986, LDM TTK 5107, LDM TTK 188, LDM TTK 194; kafle ze zbiorów litewskich można obejrzeć na stronie internetowej, korzystając z podanych sygnatur: <https://www.limis.lt/en> [dostęp: 11 IV 2020].
- ⁴⁸ Nr inw. ČDM A 272.
- ⁴⁹ K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Kraków 2012, s. 277–279.
- ⁵⁰ *Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, s. 89, ryc. 126, s. 139, ryc. 212.
- ⁵¹ Nr inw. LDM TTK 190, LDM TTK 5115.
- ⁵² M. Dąbrowska, *Ogrzewanie wnętrz zamkowych*, s. 245, ryc. 3.
- ⁵³ Tamże, s. 246–247 oraz ryc. 4, przypis 2. Pomoc w rozszyfrowaniu kartusza genealogicznego Krzysztofa Wiesiołowskiego okazał prof. Józef Maroszek. Z. Anusik, Józef Maroszek, „*Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku, Białystok 2013* [recenzja], „*Przegląd Nauk Historycznych*” 2015, t. 14, nr 1, s. 230.
- ⁵⁴ А.А. Соловьев, *Иезуитский коллегиум*, s. 213, ryc. 56.
- ⁵⁵ Т. Бубенко, *Типология и хронология изразцов Витебского Замка...*, s. 258–259, ryc. 5:4.
- ⁵⁶ *Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių rezidencija Vilniuje*, s. 208–209, ryc. 309, 311. Por. także zbiory Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki: nr inw. LDM TTK 5019, LDM TTK 5083; Muzeum w Rokiszkach: https://www.limis.lt/en/greita-paieska/perziura/-/exhibit/preview/287780404?s_id=SFDTRJHa-3xthN2uN&s_ind=14&valuable_type=EKSPONATAS [dostęp: 11 IV 2020]; Muzeum w Birzach: https://www.limis.lt/en/greita-paieska/perziura/-/exhibit/preview/113888191?s_id=SFDTRJHa-3xthN2uN&s_ind=2376&valuable_type=EKSPONATAS [dostęp: 11 IV 2020].
- ⁵⁷ M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 67.
- ⁵⁸ Tamże, *Ogrzewanie wnętrz zamkowych*, s. 245, ryc. 3.
- ⁵⁹ L. Kajzer, *Herby na kaflach z zamku w Ujeździe...*, s. 30.

HERALDIC TILES FROM TYKOCIN

During the 2015–2016 archaeological works, five stove tiles with four different types of heraldic imagery were found in Browarna and Złota Streets in Tykocin. The first one is a cornice tile with green glaze, dated at the late 16th–early 17th century, with an image of the Junosza coat of arms used by the Kola family, who were related by marriage to the Sieniawski family, the latter having owned a square in Tykocin. The second one is a topping tile dated at the late 16th century, covered with green glaze and depicting a double-headed Imperial Eagle. The third of the tiles is dated at the end of the 16th or the first half of the 17th century; it is a multi-coloured filling tile with the coat of arms of Snopek or Gozdawa (preserved fragmentarily). The last two items are genealogical tiles, bearing the date 1633, decorated with a four-field coat of arms (Bełty, Bogoria, Korczak, unidentified), attributed to Eustachy Kierdej Radziwonoski.